

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

פרשת חוקת: פדיון שבויים

בתאריך ד' תמוז שנת ה'מ"ו נכלא הרב מאיר מרוטנבורג על ידי השלטונות בבית האסורים איינזשהיים לאחר שנתפס כשניסה לעלות לארץ ישראל. הקיסר הגרמני דרש סכום כופר עצום כדי לשחררו. על פי המסורת המקובלת, סירב הרב שהקהילה היהודית תפדהו תמורת סכום כסף גבוה מחשש לתקדים שיביא למאסרים ולדרישות כופר נוספות. בסופו של דבר נפטר המהר"ם מרוטנבורג בכלא ורק לאחר 14 שנה פדה אלכסנדר ווימפן את גופתו של הרב. האם המהר"ם מרוטנבורג נהג נכון כשסירב שיפדו אותו?

לצערנו, אירועים דומים של חטיפת יהודים ודרישה למתן כופר כספי גבוה מאת הקהילה התרחשו בעבר והפוסקים נדרשו להכריע בשאלת שחרור חטופים אלו. בימינו, מדינת ישראל מתמודדת עם חטיפתם של חיילים ואזרחים ע"י ארגוני טרור שבמקום כופר כספי הם דורשים שחרורם של מחבלים רבים הכלואים בבתי-הכלא בישראל. האם יש הבדל בין דרישת כופר כספי לשחרור מחבלים? האם יש הבדל בין שחרור חיילים לשחרור אזרחים? בפרשת השבוע אנו עדים למקרה בו הכנעני מלך ערד נלחם בישראל ולקח בשבי יהודים¹ או שפחה אחת,² ועם ישראל נלחם כדי להשיב אותם:

וַיִּשְׁמַע הַכְּנַעֲנִי מֶלֶךְ עֶרְדַּד יֹשֵׁב הַגִּבְעָה כִּי בָא יִשְׂרָאֵל דֶּרֶךְ הָאֲתָרִים וַיִּלָּחֶם בְּיִשְׂרָאֵל וַיִּשָּׁב מִמֶּנּוּ שָׁבִי. וַיֵּדֶר יִשְׂרָאֵל נָדָר לֵה' וַיֹּאמֶר אִם נָתַן תִּתֶּן אֶת הָעָם הַזֶּה וְהַחֲרַמְתִּי אֶת עֲרִיקָהּ. וַיִּשְׁמַע ה' בְּקוֹל יִשְׂרָאֵל וַיִּתֵּן אֶת הַכְּנַעֲנִי וַיַּחֲרֶם אֶתְהָם וְאֶת עֲרִיקָהּ שֵׁם הַמָּקוֹם חֶרְמָה.³

מצוות פדיון שבויים היא מצווה חשובה ביותר משום שהאדם השבוי נתון בסכנת מוות ורעב מתמיד,⁴ כדברי הרמב"ם:

ואין לך מצווה גדולה כפדיון שבויים, שהשבוי הרי הוא בכלל הרעבים והצמאים והערומים ועומד בסכנת נפשות... ואין לך מצווה רבה כפדיון שבויים.⁵

לפיכך פסק השולחן ערוך שיש חובה להזדרז בפדיון השבוי במידת האפשר: "כל רגע שמאחר לפדות השבויים... כאילו שופך דמים".⁶

על-אף חשיבות זו ביחס לאדם השבוי, לא התעלמו חז"ל משיקולים ציבוריים שברוב הפעמים מתנגשים עם טובת פדיון השבוי. במשנה⁷ מובא שבמקרה בו החוטפים דורשים כופר כספי גבוה מאוד עבור שחרור השבוי, "אין פודין את השבויים יותר על כדי דמיהן מפני תיקון העולם".

בגמרא⁸ הובאו שני הסברים לתקנה זו שאין לפדות את השבוי יותר מכדי דמיו, משום הדוחק הכלכלי של הציבור שיגרם מהוזלת ממון רב עבור פדיון השבוי, או משום חשש עתידי שהחוטפים ימשיכו לחטוף יהודים וידרשו כסף רב לשחרורם וכעת המטרה לשבור מעגל קסמים זה.

בגמרא⁹ מסופר על רבי יהושע בן חנניה שפדה מן השבי הרומאי בכסף רב ילד שהיה מופלג בחכמה, שברבות הימים נהייה מורה הוראה בישראל והוא רבי ישמעאל בן אלישע. לדברי התוספות,¹⁰ אף שאין פודים שבוי בכסף רב, כאן הדבר מותר משום שהוא היה 'מופלג בחכמה'. הרמב"ן¹⁷ מסביר שחריגה זו מקובלת על שני הטעמים, ויש לפדות

¹ רמב"ן (במדבר כא, א).

² רש"י (במדבר כא, א).

³ במדבר (כא, א-ג).

⁴ בבא בתרא (ח ע"ב).

⁵ רמב"ם (הלי' מתנות עניים פ"ח ה"י).

⁶ שולחן ערוך (יו"ד סימן רנב סעיף ג).

⁷ גיטין (פ"ד מ"ו).

⁸ גיטין (מה ע"א).

⁹ גיטין (נח ע"א).

¹⁰ תוספות (גיטין מה ע"א ד"ה דלא).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

תלמיד חכם בכל הון שבעולם ואין לערוך שום שיקול כלכלי ועתידי: "שאם איבדו ישראל ממון או מתו משונאיהם הרבה יש לנו כיוצא בהם, ותלמיד חכם אין לנו כיוצא בו".¹¹ לאור דברים אלו שיש לפדות תלמיד חכם בכל הון שבעולם, הקשה הרב שלמה לוריא¹² מדוע סירב המהר"ם מרוטנבורג שיפדו אותו בכסף רב? לדבריו, הוא חשש שמא יוסיפו הגויים לשבות תלמידי חכמים ולא יהיה ממון לציבור לפדותם וכך תשתכח התורה מ ישראל.

נחזור לשני הטעמים לאיסור לפדות את השבוי בכסף רב, משום חשש מחטיפות עתידיות או משום הדוחק הכלכלי של הציבור, ולפנינו שתי השלכות מכך.

ההשלכה הראשונה משני טעמים אלו היא בשאלה האם בעל יכול לפדות את אישתו בכסף רב? במקרה זה אמנם אין הנטל הכלכלי נופל על הציבור, שכן הבעל ישלם את הכופר, אך מכל-מקום החשש העתידי לחטיפות נוספות ובקשת כופר רב קיים.

לדעת התוספות,¹³ הסיבה שאין פודים את השבויים בכסף רב היא משום הדוחק הכלכלי של הציבור, אך במקרה ויש לבעל כסף והוא נוטל את הנטל הכלכלי על עצמו, הוא יכול לפדות את אישתו במחיר גבוה. אך לדעת הרמב"ם, הסיבה שאין פודים את השבויים בכסף רב היא משום חשש לחטיפות נוספות בעתיד,¹⁴ ולכן לדבריו אין לבעל לפדות את אישתו בכסף רב.¹⁵

השלכה נוספת משני טעמים אלו לאיסור פדיון שבוי בכסף רב היא מה הדין במקרה והשבוי נמצא בסכנת נפשות שאם לא יפדו אותו השוים יהרגו אותו? לדעת התוספות,¹⁶ זו אחת הסיבות שרבי יהושע בן חנניה פדה את הילד במחיר גבוה, משום שהוא היה בסכנת נפשות, אז מחשש לחייו יש להוציא עבור שחרורו ממון רב. לעומתם סובר הרמב"ן,¹⁷ שגם שהשבוי נמצא בסכנת נפשות אין לפדות אותו במחיר רב, שכן ידוע היה לחכמים שאדם המצוי בשבי נתון בסכנת נפשות ובכל מקרה אמרו שאין לפדותו במחיר רב.

נראה שמחלוקתם תלויה בטעמי האיסור לפדות את השבוי בממון רב¹⁸ - אם הסיבה משום הדוחק הכלכלי של הציבור, הרי שיש לפדות את השבוי גם בממון רב משום חובת 'לא תעמוד על דם רעך' שמחויב האדם להציל את חברו גם כשהצלה כרוכה בהוצאת ממון.¹⁹ אך אם הסיבה משום חשש שמא בעתיד ימשיכו לשבות יהודים, אז אין לפדות את השבוי הבודד כדי לא לסכן את הרבים, וחיינו של היחיד נדחים מפני סכנה עתידית של הרבים.²⁰ למעשה, כתב השדי חמד²¹ שההלכה כדעת התוספות שאם השבוי נמצא בסכנת נפשות יש לפדותו בכל מחיר, וכן העידו הפוסקים²² שכך נהגו ישראל גומלי חסדים לפדות את השבוי המצוי בסכנת נפשות בכל מחיר ובכך הם מוותרים על דוחקם הכלכלי. אולם הכרעה זו נכונה לפי הטעם של התוספות שהדוחק הכלכלי של הציבור נדחה בפני חיי האדם השבוי, אך לפי טעמו של הרמב"ן שהחשש הוא שמא ימשיכו לשבות יהודים אזי אין לפדות יהודי בודד

¹¹ אולם, במקרה של מלחמה, כתב הרב יעקב קמינצקי (מובא אצל: הרב צבי שכטר, 'גדרי המדינה בארץ ישראל ומלחמותיה', אור המזרח לז תשמ"ט, עמוד 39-19; בעקבי הצאן, ירושלים תשנ"ז, עמוד 10) שאין לפדות תלמיד חכם "שהרי על ידי כן נמצינו מסייעים להאוייב באמצע המלחמה, כי על ידי מתן הכספים הגדולים לאויב הלא יוכלו לחזק עוד יותר את מצבם במלחמה". דבריו נסובו על בקשת תלמידיו של הרב יצחק הוטנר מנשיא ארה"ב לפדותו כאשר נחטף המטוס בו היה.

¹² ים של שלמה (גיטין פ"ד סימן סו).

¹³ תוספות (גיטין מה ע"א ד"ה דלא). כ"כ: רא"ש (כתובות פ"ד סימן כב); ים של שלמה (גיטין פ"ד סימן סו).

¹⁴ רמב"ם (ה' מתנות עניים פ"ח ה"י"ב). שולחן ערוך (יו"ד סימן רנב סעיף ד).

¹⁵ רמב"ם (ה' אישות פ"ד ה"ט). כ"כ בדעת הרמב"ם: ר"ן (גיטין כג ע"א מדפי הר"י או דלמא); רדב"ז (ה' מתנות עניים פ"ח ה"י"ב); גר"א (יו"ד סימן רנב ס"ק ו).

¹⁶ תוספות (גיטין נח ע"א ד"ה כל; פסקי תוספות, גיטין סימן רטז). כ"כ: ים של שלמה (גיטין פ"ד סימן סו).

¹⁷ רמב"ן (גיטין מה ע"א ד"ה משום).

¹⁸ שו"ת כנסת יחזקאל (סימן לח). אולם, ראו: שו"ת מהר"ם מלובלין (סימן טו) שגם לטעם דוחק כלכלי של הציבור אין לפדות את השבוי המצוי בסכנה. על דבריו הקשה בית הלל (יו"ד סימן רנב ס"ק ב) שנעלמו ממנו התוספות הסוברים שהשבוי בסכנת נפשות יש לפדותו בכל מחיר. בביאור דעתו, ראו: הרב יהודה גרשוני (קול צופיך, עמוד רלז ד"ה ובאמת) לאור המאירי (סנהדרין עג ע"א ד"ה מי שראה) שאין איסור 'לא תעמוד על דם רעך' כשאין לו יכולת כלכלית להצלה.

¹⁹ רמב"ם (פיהמ"ש נדרים פ"ד מ"ד); שולחן ערוך (ח"מ סימן תכו סעיף א).

²⁰ הרב שלמה גורן (תורת המדינה, עמוד 429). אולם, ראו: שו"ת שבט הלוי (ח"ה סימן קלז) שיתכן וגם לטעם זה יש חובה לפדותו בכל מחיר שכן אין להביט לחשש עתידי במקום בו יש סכנה ממשית כעת.

²¹ שדי חמד (ח"ה דברי חכמים סימן עז).

²² ים של שלמה (גיטין פ"ד סימן סו). כ"כ: שו"ת רדב"ז (ח"א סימן מ).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

במחיר סיכון יהודים רבים גם שהוא נמצא בסכנת נפשות. ואכן, הרמב"ם²³ הביא טעם זה שאין לפדות שבוי בכסף רב מחשש חטיפות עתידיות, גם במקרה והשבוי נמצא בסכנת נפשות, וכן השולחן ערוך²⁴ הביא טעם זה ולא החריג את פדיון השבוי שנמצא בסכנת נפשות.²⁵

מחלוקת זו בהכרעת ההלכה במקרה ובו השבוי נמצא בסכנת נפשות, יושמה למעשה במדינת ישראל. אמנם חכמים עסקו בפדיון השבוי באמצעות כסף, אך במדינת ישראל ארגוני הטרור החוטפים מבקשים את שחרור השבויים תמורת שחרור מחבלים. כאן עולה השאלה, האם יש להיענות לדרישת החוטפים ולשחרר מחבלים שיש סיכוי סביר שהם יחזרו למעגל הטרור ובשחרורם יש סכנה עתידית לכלל הציבור? כלומר, השבוי נמצא בסכנת נפשות עכשווית וודאית, ואילו שחרור המחבלים תמורתו וחזרתם למעגל הטרור בסיכון הציבור הוא אינו ודאי אלא חשש עתידי. האם יש להתחשב בספק פיקוח נפש עתידי של הציבור ולא לפדות את השבוי שנמצא כעת בסכנת נפשות וודאית? במקרה כזה, של ספק מול ודאי, כתב הרב שלמה איגר²⁶ שיש לפדות את השבוי בכל מחיר ולא להתחשב בחששות עתידיים.

ואכן, בתאריך כ"ט סיון תשל"ו נחטף מטוס נוסעים צרפתי שעליו 105 יהודים. החוטפים דרשו את שחרורם של 53 מחבלים. הם הציבו אולטימטום, שאם לא יענו דרישותיהם עד יום חמישי הם יוצאו להורג שני חטופים בכל שעה עד שדרישותיהם יענו, או עד שכל בני הערובה ימותו.

לדעת הרב עובדיה יוסף,²⁷ כיון שהשבויים נמצאים בסכנת נפשות יש להיענות לדרישת החוטפים ולשחרר מחבלים. לטענתו, הסיבה לכך היא הן משום ההכרעה כדעת התוספות שאם השבוי נמצא בסכנת נפשות יש לפדותו בכל מחיר, והן משום שהחשש העתידי שמא ישובו המחבלים למעגל הטרור ויסכנו את הציבור, הוא חשש עתידי בעוד שהשבויים נמצאים כעת בוודאות של סיכון חיייהם. הכרעה הלכתית דומה התקבלה ע"י הרב נתן אורטנר,²⁸ רבה של העיר לוד, בשנת תשנ"ג אז נחטף השוטר נסים טולדנו ע"י ארגון טרור שדרש תמורתו את שחרורו של אחמד יאסין. לדברי הרב אורטנר, כיון שהשוטר נמצא בסכנת נפשות וודאית ואילו הסיכוי שהמחבל המשוחרר יסכן את הציבור הוא ספק עתידי, יש לשחרר את השוטר תמורת המחבל.

לעומת דברים אלו, בשנת תשמ"ה התקיימה עסקת ג'יבריל במסגרתה שוחררו שלושה חיילי צה"ל ממלחמת לבנון הראשונה תמורת 1150 מחבלים. הרב שלמה גורן צידד בדעת הרמב"ן והרמב"ם הסוברים שאף שהשבוי נמצא בסכנת נפשות אין לפדותו בכל מחיר שיהווה סכנה עתידית לחטיפתם של עוד שבויים. לדבריו, אף התוספות יודו לכך במקרה הנוכחי:

כיוון שאנו נמצאים במצב מלחמה עם ארגוני הטרור, ברור ששחרור המרצחים במספר כה רב מגביר את סכנת החבלה והטרור שלהם ומגדיל את כוחם ויכולתם לפגוע במדינת ישראל ובכל מקום בעולם אשר ידם נטויה.²⁹

נמצאנו למדים שמחלוקת הראשונים בטעמי איסור פדיון שבוי במחיר גבוה משפיעה הלכה למעשה על ניהול פדיון שבויים במדינת ישראל.³⁰

²³ רמב"ם (הל' מתנות עניים פ"ח ה"י-ה"ב).

²⁴ שולחן ערוך (יו"ד סימן רב סעיף ד).

²⁵ הרב שלמה גורן (תורת המדינה, עמוד 429-432).

²⁶ גליון מהרש"א (יו"ד סימן קנז ס"ק יט).

²⁷ שו"ת יביע אומר (ח"י חו"מ סימן ו).

²⁸ הרב נתן אורטנר (תחומין כרך יג עמוד 257-263).

²⁹ תורת המדינה (עמוד 434). ראו גם לעיל הערה 11. לסברה נוספת, ראו: הרב יהודה גרשוני (קול צופיך, עמוד רלה-רמה), לדבריו כיון שהחוק קובע שאין לשחרר מחבלים בשעת מלחמה אזי השבוי מחויב לקיים את החוק והצלת חייו אינה מצדיקה פגיעה בשלטון החוק.

³⁰ ראו: הרב אברהם יצחק כלאב (תחומין כרך ד עמוד 108-116).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

אולם, כמה שנים לאחר דבריו אלו של הרב שלמה גורן ביחס לעסקת ג'יבריל, במסגרת הצעה לשחרור 400 מחבלים תמורת השבתו של רון ארד, התראיין הרב שלמה גורן ברדיו וטען שהוא חוזר בו מדבריו ולפיו חובה על מדינת ישראל לשחרר חיילים שנפלו בשבי תמורת מחבלים.³¹

ואכן, בספרו שיצא לאחר פטירתו נוספה פסקה המסבירה את חזרתו.³² לדבריו, מדינת ישראל אחראית על שליחת חייליה למלחמה ומתוקף אחריות זו היא מחויבת להשבתם בכל מחיר ובגבולות השמירה על בטחון המדינה: "כי אין מחיר לחייהם של חיילנו שנפלו בשבי בשליחותנו ובמילוי תפקידם הלאומי והצבאי".

גישה זו נמצאת גם בדברי הרב שאול ישראל³³ שהתייחס לעסקת ג'יבריל. לדבריו הביסוס ההלכתי לכך הוא מהשיטה המאפשרת לבעל לפדות את אישתו במחיר רב,³⁴ כאשר לדעת הרא"ש³⁵ הסיבה לכך היא מכוח ההתחייבות של הבעל בכתובה לפדות אישתו בתמורה לכך שהיא נותנת לו נכסים מסוימים,³⁶ ובכך דומה הדבר לביטוח שהאישה ביטחה את עצמה בתחילת נישואיה שאם היא תיפול בשבי הבעל ישחרר אותה. לפיכך האיסור לפדות את השבוי במחיר רב, אינו חל על הסכם אישי זה. לאור זאת טוען הרב ישראלי, שישנו הסכם ביטוחי בין החייל הנשלח לשדה הקרב לבין המדינה, ולכן יכולה המדינה לפדות את החייל השבוי בכל מחיר, גם במסגרת שחרור מחבלים כל עוד הדבר לא יפגע בבטחון המדינה.

שיקול נוסף לשחרור מחבלים תמורת פדיון חיילים שנפלו בשבי, העלה הרב חיים דוד הלוי.³⁷ לדבריו מדובר על שיקול המורל של החיילים בשדה הקרב, שכן אם ניישם את הדין שאין לפדות שבוי במחיר גבוה כמו שחרור מחבלים, הדבר יפגע במורל הלוחמים שיהססו לצאת לקרב מחשש שיפלו בשבי.

דבריהם של הרב ישראלי, הרב גורן והרב הלוי מוסבים על שחרור חיילים שנשלחו ע"י המדינה לשדה הקרב והיא מחויבת להשבתם, אך שונה הדבר באזרח שנתפס ע"י מחבלים הדורשים עבורו שחרור מחבלים שאין לפדותו מטעם זה, משום שלא נשלח מאת המדינה ונפל בשבי בשליחותה.³⁸

אך יש להדגיש, כיון שמדינת ישראל עומדת מראשית ימיה במלחמת מתמדת עם ארגוני טרור, הרי שהחלטות כאלו של שחרור מחבלים תמורת פדיון שבויים, הן חיילים והן אזרחים, מסורות בידי הממשל הצבאי והמדיני, ככל דיני מלחמה המסורים למנהיגי הציבור שבכוחם להכריע כיצד תתנהל מלחמה זו ואיזה שיקולים יש להפעיל במסגרת

זן. 38.

³¹ שפרה מישלוב, 'בעין הסערה: דמותו הציבורית ויצירתו התורנית של הרב שלמה גורן בשנים 1948-1994', עמוד 83.

³² תורת המדינה (עמוד 436-435).

³³ חוות בנימין (ח"א סימן טז).

³⁴ רא"ש (כתובות פ"ד סימן כב).

³⁵ כתובות (מז ע"ב).

³⁶ שו"ת עשה לך רב (ח"ז סימן נג).

³⁷ שו"ת באהלה של תורה (ח"ה סימן ז אות ה).

³⁸ הרב שאול ישראלי (חוות בנימין, ח"א סימן יז); הרב יצחק רלב"ג (שרידים גיליון ז, עמוד טז-יח).